

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
Навчально-науковий інститут права

**5120 Методичні вказівки
до проходження навчальної практики
з курсу «Археологія»**

для студентів спеціальності 032 *«Історія та археологія»*
денної форми навчання

Суми
Сумський державний університет
2021

Методичні вказівки до проходження навчальної практики з курсу «Археологія» / укладач: В. А. Нестеренко. Суми : Сумський державний університет, 2021. 29 с.

Кафедра історії

ЗМІСТ

Вступ	4
1. Зміст польової археологічної практики.....	6
2. Індивідуальні завдання.....	14
3. Правила техніки безпеки.....	19
4. Звіт практики.....	21
5. Підбиття підсумків практики	22

ВСТУП

Навчальна практики з «Археології» є важливою складовою підготовки висококваліфікованих фахівців за спеціальністю «Історія та археологія». Її метою є ознайомлення здобувачів вищої освіти із сучасними методами польових археологічних досліджень, набуття ними навичок роботи в археологічних експедиціях, закріплення знань із теоретичного курсу «Археологія». Здобувачі також ознайомлюються зі статтями Законів України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», що стосуються археологічних пам'яток, положенням про Відкритий лист. Реалізація мети визначає такі завдання:

- здобуття практикантами навичок розбивання польового табору, організації його функціонування та життєзабезпечення;
- вироблення вмінь, необхідних для життя в польових умовах (заготівля дров, розпалювання багаття, варіння їжі, підтримання порядку на місці проживання тощо);
- одержання студентами практичних знань з організації взаємовідносин всередині відносно ізольованого колективу, структурування вільного часу, вироблення навичок взаємодопомоги тощо.

У одержанні вміння, навички, досвід польової життя й роботи можуть бути використані практикантами у своїй подальшій діяльності. Наприклад, у пошуковій і навчальній роботі школи або інших освітніх установ, під час організації туристичних походів та екскурсій.

Завдання археологічної практики: здобувачам потрібно засвоїти характерні особливості пам'яток різних археологічних культур, основні методи проведення археологічних розвідок і розкопок різних типів пам'яток (стоянки, поселення, городища, виробничих центрів, могильників тощо). Практика дає можливість проявити та розвинути власну ініціативу, робити власні спостереження й висновки. Практика передбачає виховання дбайливого ставлення до пам'яток історії й культури та їх раціонального використання, ознайомлення із заходами

щодо охорони навколишнього середовища, тощо. Одним із завдань практики може бути одержання здобувачем кваліфікації лаборанта археологічної експедиції, оскільки характер відповідної підготовки під час навчального року, практичні навички, здобуті під час практики, дають право практиканту виконувати роботу лаборанта щодо обліку й фіксації археологічних знахідок, виготовленню планів, креслень, консервації речового матеріалу та монументальних пам'яток.

У результаті проходження археологічної практики здобувач повинен *знати*: що таке культурний шар, специфіку його залягання залежно від різних історично-природних факторів, а також вивчити різні аспекти дослідження культурних шарів та археологічних об'єктів, а саме: методика різних стадій розкопок, фіксацію та документацію об'єктів і пам'яток, складання інвентарного польового опису, виготовлення креслень і малюнків, методи консервації пам'яток; *уміти*: проводити археологічну розвідку або пошук, збирання та опрацювання підйомного матеріалу, готувати розбивку шурфу або розкопу, вчитися самостійно складати плани розкопів та його окремих квадратів або ж секторів, вести польову документацію, насамперед щоденник, систематизувати та обробляти археологічний матеріал, проводити його консервацію.

Під час проходження археологічної практики здобувачі повинні ознайомитися зі змістом програми практики й виконати основні її положення.

1. Зміст польової археологічної практики

Археологічні розвідки. Попереднє вивчення місцевості, археологічних пам'яток, складання археологічної карти регіону. Підготовка до розвідки. Вивчення маршруту. Визначення завдання й мети розвідки. Спорядження. Знайомство з основними прийомами пошуків. Огляд місцевості. Пошуки культурного шару. Опитування населення. Збирання підйомного матеріалу. Фіксація виходів культурних залишків на поверхні. Зйомки плану пам'ятки й місцевості. Топографічні прив'язки. Опис пам'ятки. Вивчення нашарувань. Паспортизація пам'ятки. Штучні насипи й зміни рельєфу. Зйомки планів городищ. Зйомки планів курганів та курганних груп. Розвідки стародавніх (античних або давньоруських) міст. Розвідки петрогліфів, культових місць. Розвідки оборонних споруд. Розвідки ремісничих центрів. Збирання відомостей про скарби.

Археологічні розкопки. Попереднє вивчення пам'ятки, літератури про неї, польових звітів та креслеників. Огляд пам'ятки. Одержання конкретних завдань. Оволодіння загальними прийомами розкопок: скопування й викидання землі, зачистка поверхні та профільних бровок. Оволодіння навиками історико-культурного визначення матеріалу. Знайомство із правилами поводження з археологічними об'єктами та знахідками (артефактами).

Оволодіння спеціальними прийомами роботи лопатою, ножем, пензлем. Методика застосування землерийної техніки. Фіксація матеріалів під час розкопок. Знайомство з принципами ведення польових креслеників. Фотозйомка об'єктів. Заміри. Ведення щоденників.

Використання карт під час археологічних робіт. Знайомство з різними видами карт. Виміри прямих ліній на місцевості. Використання компаса, бусолі, нівеліра. Окомірна зйомка. Інструментальна зйомка.

Первинне оброблення матеріалів. Очистка, етикетаж, упаковка індивідуальних знахідок і масового матеріалу.

Розкопки поселення починають з обстеження всієї його площі з метою виявлення слідів забудови. Якщо розкопки планують на багато років, то площу поселення розбивають на великі ділянки (залежності від рельєфу) або на великі прямокутні квадрати, по кутах яких установлюють репери. Усе це фіксують на загальному плані поселення. У разі багаторічних досліджень великого об'єкту план дослідження складають по роках.

Ділянку, визначену для розкопок прив'язують до репера. Останній має прямокутну форму з орієнтацією по сторонах світу. Тому спочатку встановлюють і позначають на землі базисну лінію з напрямком «північ-південь». Усю площу розкопу розбивають на квадрати, а в разі, якщо правий край розкопу межує з обривом, то й на напівквадрати. Кути розкопу повинні бути прямими. Це перевіряють за допомогою так званого «єгипетського трикутника». Під час перевірки зі шнура зв'язують трикутник із розмірами сторін 3, 4, і 5 метрів. Кут між сторонами, що дорівнюють 3 і 4 метрам – прямий. Якщо розкопки масштабні, розміри трикутника можуть бути збільшені у відповідних пропорціях. Для поселень бронзової, залізної, ранньослов'янської та давньоруської доби найчастіше використовують квадрати з розмірами 2 м x 2 м. Такі самі розміри найбільш зручні під час розкопок могильників.

Пам'ятки палеоліту з великою кількістю знахідок з кременю звичайно розкопують квадратами з розмірами 1 м x 1 м. Античні пам'ятки, де часто трапляються кам'яні будівлі, досліджуються квадратами розміром 5 м x 5 м. Проте, залежно від певних умов, керівник розкопок може обрати найбільш раціональні розміри квадратів. Необхідно вказувати розміри квадратів на планах і кресленнях. Не завжди сторони розкопу орієнтують за сторонами світу. Іноді зручніше зорієнтувати його за орієнтацією об'єкта, що розкопують. На плані обов'язково вказують напрямок на північ. Уся система квадратів має цифрову або ж цифрову й літерну нумерацію. Її початок відраховують від північно-західного кутового квадрата, а нумерація йде із заходу на схід та з півночі на південь.

Необхідно передбачити, що в процесі розкопок може виникнути потреба в збільшенні розкопу в бік початку нумерації, тому варто залишити резерв, тобто починати нумерацію не з перших цифр і літер абетки. Відповідно розмітки по кутах кожного квадрата встановлюють кілки, на кожному з яких виписують його номер. Цю схему зображають і на польовому кресленні.

Розкопки ведуть рівними горизонтальними шарами по всій площі розкопу або почергово великими площами. Розкопування здійснюють поетапно на всю глибину леза лопати (так званий “штик”, що приблизно дорівнює 20 см). Упродовж викопування й заглиблення відповідно опускають і кілочки розмітки (переміщення кілочків відбувається лише за вертикаллю). Адже розкопки проводять горизонтальними шарами, але основні спостереження - по культурних шарах. Треба стежити за тим, щоб стінки розкопу були рівними, вертикальними; ні в якому разі не можна врізатися в них, оскільки вони надзвичайно важливі для стратиграфічних спостережень. Якщо розкоп має більшу площу та складну стратиграфію, то для спостережень за нею робляться додаткові бровки. Після зняття кожного штика проводять ретельну зачистку поверхні за допомогою рівномірного зістругування ґрунту лезом лопати прямокутної форми. Під час зачистки потрібно визначити плями житлових і господарських будівель, укопаних у материковий ґрунт. Зазвичай вони відрізняються більш темним кольором. Якщо такі плями знайдені, то в подальшому вони стають об'єктами розкопок.

У процесі розкопок і зачисток потрібно простежити за всіма змінами культурного шару або будівельного ярусу, що проявляються в кольорі, складі, щільності ґрунту, матеріальному заповненні, будівельних або господарських рештках. Під час розкопок надзвичайно важливо розкривати не окремі об'єкти, а простежити комплекс у цілому. Саме тому варто збільшувати площу розкопа в той чи іншій бік залежно від характеру культурного шару. Всі будівлі, за порядком їх дослідження, одержують загальну нумерацію – єдину для всього об'єкта досліджень.

Одне з головних правил під час проведення археологічних досліджень – обов’язково докопувати розкоп або його ділянку до материка (в окремих ситуаціях потрібне контрольне прокопування материкового шару). Необхідно також переконатися в тому, чи дійсно це материк, а не стерильний прошарок. Потрібно пам’ятати про те, що на багат шаровій пам’ятці всі шари мають однакове значення їх потрібно розкопувати з однаковою ретельністю незалежно від того, який саме шар чи об’єкт тематично найбільш близький завданням експедиції.

Під час дослідження наступних пластів іноді буває потрібно зберегти яку-небудь знахідку для одержання повної картини об’єкта, що розкопують. Для цього такі знахідки (наприклад, камені) залишають на земляних стовпчиках, продовжуючи розчищення об’єкта. Після всебічної фіксації ці стовпчики розбирають. Знайдені матеріали потрібно фіксувати на плані, вказуючи місце їх залягання та глибину. Для пошуків дрібних предметів вибрану землю просівають через металеву сітку на зразок сита («грохот»).

Одним із найпоширеніших об’єктів на поселеннях є *ями*, що використовувалися за різноманітним призначенням, зокрема як зерносховища, сміттєзвалища, або культові місця. Кожну яму наносять на план, нумерують і досліджують окремо. Важливо простежити не лише форму ями в плані та розрізі, але й стратиграфію її заповнення. До того ж, якщо дозволяють розміри ями, то викопують спочатку лише її половину, вивчають її розріз і після його фіксації викопують другу половину. Якщо яма викопана в лесі або інших досить твердих ґрунтах, ми зможемо виявити на її стінках сліди замлерийних знарядь. Для цього потрібно перед початком розкопування окреслити видимий край ямної плями та провести ножем лінію яка б відступала від цього краю до середини ями на 10 см, повторюючи її конфігурацію. Вибирати заповнення ями потрібно по цій межі. Після завершення вибирання основного заповнення ями потрібно за допомогою ножа та пензлика зачистити її стінки. Іноді достатньо після підрізання нижньої

частини залишків заповнення на стінці лише обстукати їх ножем і вони відшаровуються від давньої стінки. Після цього потрібно уважно оглянути стінки ями, використовуючи бічне освітлення. Можна побачити сліди роботи землерийними знаряддями, а також обпалену глиняну обмазку, якщо це – зернова яма. Конфігурація ями, характер її заповнення дають можливість з'ясувати її призначення. Для більш наочного уявлення схеми вертикального профілювання ями можна зробити її вертикальний розріз, заглибившись також у материк.

Знахідки з ями інвентаризують окремо, розвали посудин збирають і пакують в один пакет із написом «Для реставрації».

Техніка розкопування заглибленого в землю житла, що не має кам'яних стін, близька до техніки розкопування господарських ям, проте в цьому випадку потрібно звернути увагу на конструктивні особливості такого житла. Так, у житлі повинні знаходитися залишки пічки, в материкую можуть бути вирізані лежанки, сходинки, можуть також зберегтися конструкції нижньої частини стін або їх відбитки на ґрунті. Зустрічаються багатокамерні житла, що мають внутрішні стіни-перегородки. Речі із заповнення житла можуть охарактеризувати призначення цієї будівлі.

Особливу увагу потрібно приділяти ретельному розбиранні матеріалу заповнення котловану житла. Після того, як житло повністю досліджене, необхідно прокопати материковий ґрунт під ним, оскільки на окремих пам'ятках під житлами трапляються поховання, закладні жертви, схованки.

Після того, як увесь знайдений комплекс описаний, нанесений на план, зроблені потрібні фотографії, можна приступати до розбирання решток житла. Потрібно особливу увагу приділити дослідженню пічки, зробити її розріз, в'яснити конструкцію, технологію будівництва. Також необхідно визначити первісні розміри житла, його конструкцію та планування. Важливо звернути увагу на будівельний матеріал, спосіб його оброблення, розміри та форму, способи кріплення й перекриття, техніку укладання, зруби колод, розчин, штукатурку, рівень і матеріал підлоги, місце та конструкцію

пічки, місце й глибину віконних, двірних отворів, різних добудов тощо.

Значний об'єм інформації дають розкопки *городищ*, під якими розуміють пам'ятки різних періодів, що мають оборонні споруди. Саме від слів «городити», «огороджувати» і походить ця назва. Під терміном «городище» розуміють не лише давні міста, але й залишки князівських замків, сховища, споруджені спільно жителями кількох поселень для укриття під час небезпеки.

Городища порівняно легко знайти в процесі розвідки, оскільки їх оборонні вали можна побачити на поверхні й вони, здебільшого, відомі місцевому населенню. Найбільш ранні з городищ розташовані на високих мисах біля злиття річок і джерел, з відкритого боку вони обмежувалися ровом та валом. Подальші історичні періоди дають більш складну систему оборонних споруд.

Основною відмінною рисою розкопок городищ є вивчення їх оборонних споруд (валів, ровів та їх систему). Почати дослідження треба зі складання докладного плану городища. Далі для виявлення датування, внутрішньої конструкції валів роблять їх поперечний розріз. Для цього вибирають ділянку валу доброї збереженості в найбільш характерному місці. Вал і рів розрізають упоперек однією траншеєю, ширина якої залежить від висоти вала та ґрунту, із якого вал насипаний. Розкопки ведуть від вершини валу рівними горизонтальними шарами до материка. Всі спостереження за стратиграфією та конструкцією валу треба зафіксувати на кресленні.

Під час розкопок валу можна знайти сліди частоколу. Стволи дерев могли бути вбиті в землю або вкопані в траншею. В основі валу можуть знаходитися кліті, зруби або інші складні конструкції. Для уточнення характеру таких конструкцій можна збільшити ширину розрізу. Для визначення призначення городища потрібно провести розкопки на його території.

Поховальні пам'ятки є важливим джерелом для реконструкції світосприйняття давніх суспільств. Релігійні уявлення давнього населення України знайшли відображення у

великій різноманітності поховальних обрядів. Це – поховання ґрунтові та підкурганні, поодинокі, парні й групові, тілопокладання (витягнуті та скорчені, лежачі, сидячі, стоячі), кремації в ямах, склепах, підбоях, під кам'яними плитами, в колодах, амфорах тощо. Всі вони є важливими й масовими історичними джерелами, що відображають багато сторін реального життя, соціальної та майнової диференціації.

Безкурганні могильники розкопують великою площею, як і поселення. Територію розкопу, орієнтованого по сторонах світу, розбивають на квадрати розміром 2 м x 2 м. Розкопки необхідно починати з того місця, де були знайдені перші поховання. Розкопки ведуть рівними горизонтальними шарами по всій площі. Після виймання кожного пласту проводять ретельну горизонтальну зачистку. На зачищеній поверхні потрібно виявити плями могильних ям, урізаних у материковий ґрунт. Вони переважно мають більш темний колір заповнення порівняно з материком. Знайдені плями наносять на план, нумерують.

Розкопки знайдених могильних ям проводять так само як і господарських ям, не врізаючись у стінки. Якщо недалеко від поверхні знаходиться кам'яна плита, її потрібно розчистити, зафіксувати фотографічно й на плані, описати розміри, матеріал, техніку оброблення і місце розташування стосовно поховання. Після зняття могильної плити можна продовжувати заглиблюватися в могильну яму. Перш ніж з'явиться кістяк можливе знаходження залишків дерев'яної труни або іншої дерев'яної конструкції. Стінки могильної ями потрібно зачищати до материка.

Залежно від конструкції могильної ями, похований може знаходитися не на її дні, а в катакомбі або склепі, до яких ця яма веде. Вхід у катакомбу або підбій може знаходитися в одній із бічних стінок, рідко – в обох. Вхід із ями в катакомбу часто буває закладений каменями, деревом тощо. Їх потрібно зачистити, зафіксувати й лише після цього просуватися вглиб.

Кожну поховальну споруду, незалежно від складності її побудови необхідно розглядати як архітектурну, тому всі її

деталі підлягають ретельній фіксації. Далі археолог може перейти до розчистки кістяка. Залежно від певних місцевих умов (вологості, хімічного складу ґрунту, віку поховання) збереженість кістяка може бути різною, від відмінної до поганої. Зачистку кістяка потрібно проводити ретельно, дрібними інструментами, нерідко для того, щоб не пошкодити кістки, використовують пластмасові або дерев'яні інструменти. Роботу проводять так, щоб ніщо не було зрушено з місця. Розчистку починають від черепа, оскільки він знаходиться вище над усіма іншими кістками та є найбільш важливою в антропологічному сенсі частиною кістяка, його доводять до такого стану, коли всі кістки очищені від ґрунту й кістяк рельєфно виступає над ґрунтом, на якому він лежить.

В окремих ситуаціях у похованні можуть знаходитися різні предмети, що становлять поховальний інвентар. Усі предмети повинні лишитися в первісному положенні. Після завершення розчистки поховання та інвентаря все знайдене описують, фотографують, наносять на план. Для графічної фіксації поховань звичайно використовують масштаби 1:10, 1:20.

Дослідження поховання завершують його розбиранням. До того ж, необхідно особливу увагу звертати на площу під кістяком, де можуть знаходитися дрібні предмети, а також спеціальні підстилки під померлого (з трави, дерева, циновки, піску тощо). Поховання розкопують до материка, а поховальний інвентар та кістки скелета забирають для подальшого вивчення.

Важливою складовою частиною польових археологічних досліджень є *польове оброблення матеріалу*. Під час розкопок із ґрунту вибирають увесь матеріал. Усі знахідки миють водою, сушать (бажано в затіненому місці). Їх підраховують, причому підрахунок ведуть за матеріалом (кераміка, кремій, кістка, метал тощо). Необхідно фіксувати також місце знахідки та її глибину. Під час розкопок ведуть інвентарний опис знахідок за такою схемою:

№ пор.	Назва знахідки	Місце знахідки	Глибина, пласт	Датування	К з
1	2	3	4	5	6

Крім того, на кожному предметі тушшю за допомогою простого учнівського пера пишуть його інвентарний номер згідно з інвентарним описом, місце знахідки (назва пам'ятки, розкоп, квадрат, житло, яма, поховання, глибина, шар), рік розкопок. Цей напис роблять на неекспозиційному боці знахідки. В окремих ситуаціях (залізні, мідні, бронзові вироби тощо) такий напис роблять на етикетці, що прив'язують до предмета.

2. Індивідуальні завдання

Індивідуальні завдання надають студентам із метою здобуття ними під час практики вмінь та навичок самостійного вирішення виробничих, наукових або організаційних питань. Виконання одного або декількох завдань активізує діяльність студентів, розширює їх світогляд, підвищує ініціативу та робить проходження практики більш конкретним і цілеспрямованим.

В умовах археологічної практики можуть бути такі завдання:

1. Археологічна розвідка у визначеному районі.
2. Обстеження визначеної археологічної пам'ятки.
3. Керування роботою на ділянці розкопу (для найбільш підготовлених студентів).
4. Збирання мікротопонімів визначеного населеного пункту.

Для виконання першого завдання необхідно ознайомитися з методикою проведення археологічних розвідок.

Для цього треба засвоїти основні принципи ведення розвідкових робіт, викладені в таких виданнях:

1. Авдусин Д. А. Полевая археология. Москва 1972, С. 60-115.

2. Мартынов А. И., Шер Я. А. Методы археологического исследования. Москва 1989, С. 20-39.

Перед початком виконання розвідкових робіт потрібно прослухати інструктаж щодо техніки безпеки. Район для проведення розвідки визначає керівник групи, враховуючи можливості студента та його зацікавленість у вивченні району, конкретної території, певного археологічного періоду. Для виконання розвідки в одному районі допускають групу з 3-4 студентів. У такому разі кожен веде свій польовий щоденник, всі ж інші документи та матеріали готуються спільно в одному примірнику.

Для зарахування виконаного індивідуального завдання необхідно подати такі звітні документи:

1. Польовий щоденник із відображенням проведеної пошукової роботи (можливе виділення окремого розділу в щоденнику польової археологічної практики).

2. Схему маршруту розвідки з нанесеними пам'ятками (виконати схему олівцем або кульковою ручкою).

3. Паспорт археологічної пам'ятки (дивись зразок). За можливості додають фотографії пам'ятки з негативом.

4. Підйомний матеріал (знахідки повинні бути помиті або в окремих випадках очищені від землі, упаковані в поліетиленовий або паперовий пакет, просто в пакувальний папір з етикеткою за встановленим зразком).

5. Маршрутний лист, завірений круглою печаткою місцевої сільської ради, школи або іншого закладу.

Під час виконання другого завдання потрібно подати такі звітні документи:

1. Паспорт археологічної пам'ятки, складений за встановленим зразком.

2. План-схема археологічної пам'ятки (вказати масштаб, умовні позначки). За можливості додають фотографії пам'ятки з негативом.

3. Підйомний матеріал (вимоги щодо його оформлення аналогічні вимогам першого завдання).

4. Маршрутний лист, завірений круглою печаткою місцевої сільської ради, школи або іншого закладу.

Паспорт археологічної пам'ятки складають за таким зразком.

ПОЛЬОВИЙ ПАСПОРТ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ПАМ'ЯТКИ

1. Адреса:

Область _____

Район _____

Населений
пункт _____

Урочище _____

2. Місце розташування:

Віддаленість від населеного пункту (назва) _____
_____ - _____ км на _____ (за компасом).

Віддаленість від ріки (назва) _____ -
_____ км на _____ (напрямок за компасом).

Висота над рівнем води в ріці _____ метрів.

Який беріг ріки: правий, лівий (підкреслити).

Яка надзаплавна тераса ріки _____

3. Форма та розміри об'єкта:

Розміри об'єкта _____ х _____ метрів.

Який схил пагорба _____ (за компасом).

4. Характеристика та кількість зібраного підйомного матеріалу:

а) кераміка (колір, домішки, гончарний або ліпний посуд, орнамент, кількість) _____

б) кам'яні вироби (порода каменю, типи знарядь, їх кількість) _____

в) кістки (збереженість, насиченість солями, наявність серед них людських кісток, кількість) _____

г) інші знахідки _____

5. *Характеристика культурного шару на пам'ятці* (заповнюють лише за наявності оголень культурного шару, які можна зачистити лопаткою, самостійні земляні роботи заборонені):

а) колір ґрунту та його шарів _____

б) структура ґрунту _____

в) глибина культурного шару від сучасної поверхні _____ см.

г) потужність культурного шару _____ см.

6. *Наявність джерел води* _____

7. *Хто і коли відкрив пам'ятку* _____

8. *Що повідомляє місцеве населення про пам'ятку* _____

9. *Хто провів обстеження пам'ятки* _____

10. *Дата обстеження пам'ятки* «___» _____ 200__ р.

Підпис _____

У пакет із підйомним матеріалом в обов'язковому порядку вкладають етикетку, написану за встановленим зразком:

***Село Буківна,
Тлумацький район, І.-Ф. обл.
Урочище Городище, 150 м
на північ від м'ясо-молочної
ферми, правий берег р. Дністра.
Підйомний матеріал.
Зібрали:
Іваненко А., Сидорук Д.
24 липня 202_ року***

Для виконання четвертого завдання потрібно скласти план населеного пункту з прилеглими до нього територіями. Для цього можна використати план землекористування, що можна знайти в сільській раді або ж в агронома (план рекомендують виконати в масштабі від 1:100 до 1:500). На нього потрібно нанести чіткі постійні орієнтири. Методом опитування місцевих жителів із подальшою перевіркою одержаних даних у кількох респондентів треба зібрати назви урочищ на територіях, що належать до цього населеного пункту. Ці назви потрібно нанести на план, вказавши додаткового і межі урочищ. За можливості на цей самий план наносять археологічні пам'ятки, відомі на цій території.

Звітні документи, що потрібно подати щодо цього завдання такі:

1. План населеного пункту із зазначеними на ньому назвами урочищ.
2. Щоденник із поденними записами, а також із посиланням на джерело інформації (респондента). Потрібно зазначити прізвище, ім'я та по-батькові, рік народження, професію.
3. Маршрутний лист із круглою печаткою сільської ради, школи або закладу культури.

3. Правила техніки безпеки

Проходження археологічної практики відбувається в особливих умовах археологічної експедиції. Практика пов'язана з проведенням земляних робіт із використанням не лише ручних інструментів, але й механізмів і техніки. Віддаленість археологічних об'єктів вимагає під час пересування до них використовувати транспорт. Такі умови вимагають суворого виконання норм внутрішнього розпорядку експедиції і правил техніки безпеки.

Вимоги по техніці безпеки при проведенні польових робіт.

1. Основна вимога – додержання дисципліни в польовому таборі й на місці проведення археологічних робіт, взаємодопомога, недопущення виходу за межі табору без повідомлення керівника практики або ж чергового по табору.

2. Потрібно додержуватися таких правил під час пересування до місця робіт:

– перевезення автотранспортом можливе лише автобусами та спеціально обладнаними автомобілями;

– під час пішого переходу по шосе – додержуватися чинних правил дорожнього руху.

3. Під час проведення земляних робіт:

– висота земляного насипу (відвал) у розкопі не повинна перевищувати 2 метри. якщо насип неможливо зняти, необхідно зробити дерев'яні підпорки;

– під час викопування глибоких котлованів їх стіни повинні бути не вертикальними, а опускатися донизу уступами, висотою не більше 2 метрів;

– у процесі розрізання оборонного валу за потреби використовують підпорки;

– під час розкопок курганів за допомогою техніки (грейдера, скрепера, бульдозера) заборонено близько підходити до неї та стояти на бровці, що може обсунутися;

– щоденно перевіряти справність інструменту: лопат, кирок, сокир тощо. Водночас потрібно особливо уважно

слідкувати за їх надійним насадженням, щоб запобігти можливості зривання інструменту з рукоятки;

- потрібно запобігати можливим сонячним опікам, стежити за тривалістю перебування під відкритим сонцем, щоб уникнути сонячного або теплового ударів. Сонцезахисний убір – обов'язкова деталь одягу студента-практиканта на розкопі;

- у разі знаходження під час земляних робіт вибухонебезпечних предметів, потрібно негайно зупинити роботи, залишити розкоп, повідомити про знахідку начальника розкопу, керівника практики або експедиції. Далі вибухонебезпечний предмет огорожують, організовують його охорону і про знахідку повідомляють у найближчий підрозділ Державної служби надзвичайних ситуацій (за номером 112) або відділ міліції.

4. Під час приготування їжі потрібно додержуватися санітарних норм. Воду можна брати лише з колодязів, перевірених джерел.

5. На місці проведення робіт і в польовому таборі повинна постійно знаходитись аптечка з медикаментами. У кожній групі обирають санітара, який відповідає за надання першої невідкладної допомоги й додержання санітарних вимог у таборі.

6. У таборі й поза його межами необхідно додержуватися правил протипожежної безпеки:

- в наметах і в безпосередній близькості до них заборонено користуватися відкритим вогнем;

- суворо заборонено розпалювати вогнища в лісі, біля дерев'яних будівель, наметів;

- газовою плиткою з балоном можуть користуватися лише особи, які пройшли інструктаж з правил користування газобалонною установкою.

7. Під час купання у водоймах треба пам'ятати, що його мета гігієнічна та оздоровча, але не спортивна. Купання в межах населених пунктів проводять лише у спеціально обладнаних місцях. Якщо такі спеціально обладнані пляжі відсутні, потрібно проміряти глибину й перевірити безпеку місця, обраного для

купання. Місця купання повинні бути вибрані поза виходами каналізаційних стоків, на віддалі від гідротехнічних споруд і джерел питного водопостачання. Температура води під час купання повинна бути не нижча від +18 градусів. Для спостереження за безпекою купання й надання в разі необхідності невідкладної допомоги частина студентів залишається на березі. Практикують виділення з кількості студентів 2-3 рятівників на групу. Категорично заборонено купатися в нічний час.

4. Звіт практики

Здобувач-практикант здає на кафедрі разом із польовим щоденником звіт. У ньому потрібно коротко й конкретно описати роботу, виконану особисто здобувачем. Для узагальнення матеріалів, зібраних під час практики відводять 2-3 дні наприкінці практики.

Структура звіту:

1. Коротка інформація про місце проходження практики.
2. Інформація про посаду, яку займав студент під час практики, його функціональні обов'язки.
3. Інформація про виконану роботу згідно з програмою практики або індивідуальним завданням.
4. Участь студента в громадському та господарському житті польового табору.
5. Висновки та пропозиції студента стосовно організації практики.
6. Додатки (малюнки, креслення розкопів, стратиграфії, окремих об'єктів).

Звіт повинен бути написаним від руки, обсягом 10-15 сторінок, обов'язково повинен містити малюнки, креслення розкопів, стратиграфії, окремих об'єктів з відповідними поясненнями. Звіт повинен мати наскрізну нумерацію. Аркуші звіту повинні бути зшиті.

У звіті в лаконічній формі подають завдання та плани, що виконував студент під час практики. Описують процес

дослідження, що містить усі послідовні стадії, аж до рекультивації поверхні на місці пам'ятки. Аналізують конкретне завдання, що було поставлене перед студентом, і процес його виконання.

Звіти перевіряє та затверджує керівник практики – начальник експедиції і відповідальний за практику.

Основним звітним документом, що після завершення практики подають на кафедру, є польовий щоденник здобувача-практиканта. В археологічній експедиції польовий щоденник – польовий робочий документ, у якому керівник розкопу описує досліджену пам'ятку й хід робіт на ній. Кожен здобувач, що проходить археологічну практику, зобов'язаний вести польовий щоденник відповідно до методики археологічних досліджень. Ведення щоденника здобувачем-практикантом оцінює керівник практики.

5. Підбиття підсумків практики

Підсумки практики підбивають у процесі складання здобувачем заліку. Оцінку з практики враховують нарівні з іншими, що отримує здобувач у ході екзаменаційних сесій.

Результати складання заліків із практики заносять в екзаменаційну відомість, проставляють в заліковій книжці та в журналі обліку успішності. Здобувача, який не виконав програму практики та одержав незадовільний відгук на базі практики або незадовільну оцінку під час складання заліку, направляють на практику вдруге в період канікул або відраховують з навчального закладу.

Підсумкова оцінка складається з цілого ряду оцінок одержаних студентом як за теоретичні знання так і за практичні навички, здобуті під час археологічної практики.

1. Оцінка за теоретичну підготовку, що виставляють методом опитування студентів (у формі колоквиуму) або у вигляді тестування. Це опитування проводять перед початком розкопок і воно є своєрідним допуском до участі в них. Зокрема виділяють такі групи питань:

I. Археологічні розвідки.

II. Археологічні розкопки:

- загальні прийоми розкопок (скопування, викидання землі, зачистка поверхні та профільних бровок);

- історико-культурне визначення матеріалу;

- розкопки стародавніх поселень;

- розкопки стародавніх поховань;

- правила обліку знахідок і реєстрація споруд;

- камеральна обробка матеріалів в польових умовах;

- музеєфікація археологічних матеріалів та об'єктів.

2. Оцінка за практичні навички, одержані під час практики (виставляє наприкінці практики груповий керівник спільно з керівництвом експедиції).

3. Оцінка за участь у господарському та суспільному житті польового табору та археологічної експедиції (виставляє наприкінці практики груповий керівником спільно з керівництвом експедиції).

4. Оцінка за виконання вимог дисципліни, правил техніки безпеки (виставляє наприкінці практики груповий керівник спільно з керівництвом експедиції).

5. Оцінка за ведення польового щоденника.

Підсумкову оцінку виставляють як середнє арифметичне число із п'яти вищеназваних оцінок.

Звітнім документом за проходження практики є польовий щоденник зі звітом здобувача про проведену роботу, що здають на кафедру після завершення практики.

Оцінювання здобувачів передбачає диференційований залік. Оцінку виставляють за 100 бальною системою, шкалою ECTS та національною шкалою.

Система поточного контролю має такі складники:

- оцінка фахової підготовки – 10 балів;

- оцінка за практичні навички, одержані під час практики – 25 балів;

- оцінка за виконання вимог дисципліни, правил техніки безпеки -15 балів;

- щоденник проходження практики – 20 балів;

- індивідуальний звіт – 20 балів;
- виконання індивідуального завдання – 10 балів.

Приклад тестового завдання для визначення оцінки фахової підготовки студента

1. Укажіть розмір сторони квадрата сітки квадратів, що використовують для розкопок палеолітичних стоянок:
 - А) 1 метр;
 - Б) 2 метри;
 - В) 5 метрів.

2. Із якої частини скелета починають розчистку поховання:
 - А) верхніх кінцівок;
 - Б) нижніх кінцівок;
 - В) черепа.

3. Максимальна висота уступу глибокого котловану не повинна перевищувати:
 - А) 1 м;
 - Б) 2 м;
 - В) 3 м.

4. Чи є правильним таке твердження: «Після того, як житло повністю досліджене, необхідно прокопати материковий ґрунт під ним»;
 - А) ні;
 - Б) так.

5. Нумерацію квадратів розкопу ведуть від північно-західного кутового квадрата із заходу на схід і з півночі на південь:
 - А) правильно;
 - Б) не правильно.

6. Глибина одного «штика» дорівнює:
 А) 10 см;
 Б) 20 см;
 В) 40 см.
7. Чи є правильним таке твердження: «Докопувати розкоп до материка не обов'язково»:
 А) це твердження неправильне;
 Б) це твердження правильне.
8. Чи вказують у польовому паспорті археологічної пам'ятки характеристику та кількість зібраного підйомного матеріалу:
 А) так;
 Б) ні.
9. Коли необхідно складати інвентарний опис знахідок:
 А) під час розкопок;
 Б) під час лабораторного оброблення матеріалів;
 В) на кабінетному етапі археологічного дослідження.
10. Для графічної фіксації поховань звичайно використовують масштаби:
 А) 1:10, 1:20;
 Б) 1:100, 1:200;
 В) 1:200, 1:500.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
80 – 89	B	добре	
70 – 79	C		

60 – 69	D	задовільно	
50 – 59	E		
26 – 49	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-25	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авдусин Д. А. Полевая археология СССР : учебное пособие. М., 1980.
2. Археологія України для студентів спеціальності 02.07.00. «Історія» (уклад. Н. М. Кравченко. К., РНМК, 1993. 36 с.
3. Мартынов А. И., Шер Я. А. Методы археологического исследования. М. «Высшая школа». 1989. 223 с.
4. Методика полевых археологических исследований. М., 1983.
5. Методика полевых археологических исследований. Л.: «Наука», 1989.
6. Методические рекомендации по исследованию курганных памятников для студентов исторического факультета. К. КГУ. 1986. 80 с.
7. Методичні рекомендації до проведення археологічної практики (для студентів історичного факультету) / укл.: Михайлина Л. П., Пивоваров С. В., Водний І. П. Чернівці: «Рута». 1994. 37 с.
8. Методические указания к организации самостоятельной работы на археологической практике: раскопки курганов в зонах новостроек Донбасса. Донецк, 1990.

9. Методические указания к проведению полевой археологической практики для студентов исторического факультета. К. КГУ, 1984. 47 с.

10. Музейная, архивная и археологическая практика // Программы педагогических институтов. М. «Просвещение», 1986. 45 с.

11. Словник-довідник з археології / редактор, укладач та керівник авторського колективу Н. О. Гаврилюк. К., 1996.

12. Щоденник і програма учбово-виробничої археологічної практики / уклад. Ю. М. Малеев. К. КДУ, 1985. 56 с.

13. Методичні рекомендації з польової антропології / Козак О. Д., Потехіна І. Д., Слободян Т. І., Гупало В. Д. Львів: НДЦ «Рятівна археологічна служба» ІА НАН України, 2019. 108 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Закон України «Про охорону археологічної спадщини».
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>

2. Закон України «Про охорону археологічної спадщини».
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1626-15>

3. Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини.

<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/PDF/Ukrainian/143-Ukrainian.pdf>

4. Хартия по охране и использованию археологического наследия // Советская археология. 1991. №3. С. 293-296.

<http://kronk.narod.ru/library/sa-1991-3-ch.htm>

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗАТВЕРДЖЕНО
НАКАЗ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА
СПОРТУ УКРАЇНИ 29 березня 2012 року № 384

Форма № Н-7.03

Державний заклад вищої освіти
«Сумський державний університет »

ЩОДЕННИК **археологічної практики** (вид і назва практики)

здобувача

(прізвище, ім'я, по батькові)

Навчально-науковий інститут права

Кафедра історії

освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавр

напрямок підготовки 032 «Історія та археологія»
спеціальність історія

2 курс, група _____

Додаток Б

Зразок оформлення
сторінки польового щоденника.

03.07. 2021 р,
середа.

О 8.00 розпочали дослідження другого штика (пласта) на розкопі. Працював у квадратах 4в, 5в, 6в. Грунт сірого кольору із вкрапленнями деревного вугілля, а також з невеликими частками випаленої глини. У квадраті 5в на глибині 0,35 м знайдена зернотерка з пісковика розмірами 12х18х36 см. У квадраті 6в був знайдений розвал посудини бронзової доби (ймовірно, комарівської культури). Уламки посудини взяті в окремий пакет.

В усіх квадратах трапляються фрагменти ліпного керамічного посуду, в тісті якого помітна домішка товченого кременю. Серед знахідок – крем'яні вироби (4 шт.), уламки кременю (12 шт.), одна кістяна проколка.

Зняття другого пласту було закінчено упродовж дня. Наприкінці роботи було проведено горизонтальну зачистку поверхні розкопу на глибині 0,4 м. У північній частині розкопу помічено скупчення фрагментів глиняної обмазки житла. Тут є перспектива для пошуку наземного трипільського житла.

Навчальне видання

**Методичні вказівки
до проходження навчальної практики
з курсу «АРХЕОЛОГІЯ»**

для студентів
спеціальності 032 «Історія та археологія»
денної форми навчання

Відповідальний за випуск В. А. Нестеренко
Редактор Н. М. Мажуга
Комп'ютерне верстання В. А. Нестеренко

Підп. до друку 30.11.2020, поз.
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 3,02 Обл.-вид. арк. 2.95 Тираж 5 пр.
Зам. №

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

До друку та в світ
дозволяю на підставі
«Єдиних правил»
п. 2.6.14

Заступник першого проректора –
Начальник організаційно-методичного
управління

В. Б. Юскаєв

**5120 Методичні вказівки
до проходження навчальної практики
з курсу «АРХЕОЛОГІЯ»**

для студентів спеціальності 032 «Історія та археологія»
денної форми навчання

Усі цитати, цифровий та
фактичний матеріал,
бібліотечні відомості
перевірені,
запис одиниць відповідає стандартам

Укладачі:

В. А. Нестеренко

Відповідальний за випуск

В. А. Нестеренко

Директор ННІ права

А. М. Куліш

Суми
Сумський державний університет
2021